

WIRÁGH ANDRÁS

Kittlertől, Kittlerről – Kittler után

A Partitúra, a Prae és a Tiszatáj
tematikus számairól*

A Partitúra folyóirat tavalyi blokkját követően idén a – megújult szerkesztőgárdával frissülő – Prae is különálló lapszámot szentelt a 2011-ben elhunyt tudósnek, míg a Tiszatáj idei áprilisi száma, illetve a folyóirat online oldala egy médiumarcheológiai tanulmányorozatnak adott helyet. Sajnos Kittler lefordított szövegei tekintetében még mindig meglehetősen alulreprezentált Magyarországon, igaz, munkái (és ezek elhíresült kijelentései) bő tíz éve markáns hivatkozási alapot jelentenek a hazai kultúratudományos diskurzusokban. Bár a fordításban *teljes egészében* csak közel fél évszázad után (tavaly) megjelent derridai opusz, a *Grammatológia* nem sok jót ígér annak az idegen nyelveken nem (vagy nem elégségesen) olvasónak, aki a 80-as évek közepén megjelent féművek, az *Aufschreibesysteme 1800/1900* vagy a *Grammophon Film Typewriter* magyar fordításaira várakozik, a fentebbi tematikus válogatások nem csupán tüneti kezelésként orvosolják a fájó deficitet.

Kittler „feljegyzőrendszereibe”, ezzel a német archeológus munkamódszerébe átfogóbb módon már a *Történelem, kultúra, medialitás* című 2003-as kötet két tanulmánya (Mesterházy Balázsé, illetve Lőrincz Csongoré) is betekintést nyújtott. Ezek, illetve az azóta megjelent, részben Kittler szellemét is megidéző tanulmányok, elemzések és értekezések segítségével tulajdonképpen nyomvonalakban rekonstruálható az a sajátos módszer,

* A szövegben használt rövidítések: HUG2=Prae, 2013/3, Hans-Ulrich Gumbrecht-különszám, 2. rész, Par=Partitúra, 2014/1, Prae=2014/4, TT=Tiszatáj, 2015/4.

amelynek episztemológiai „igazsága” a foucault-i diskurzusanalízis, a technikatörténet, illetve az irodalom materiális-mediális „komponenseire” koncentráló, kitüntetetten *nem-hermeneutikai jellegű figyelemcsomópontjai* köré rendezhető. A 21. századi hazai Kittler-recepció ugyanakkor legalább ennyire sokat köszönhet a pályatársnak, Hans-Ulrich Gumbrechtnek is, aki az elmúlt években többször tartott előadásokat és szemináriumokat Budapesten, ezzel óhatatlanul életben tartva és népszerűsítve Kittler munkásságát is saját, folyamatosan bővülő életműve mellett. Ilyen értelemben tehát a fent említett vállalkozások visszavezethetők Gumbrecht *A jelenlét előállítására* című munkájának 2010-es magyar fordításához is, amelyben a Stanford Egyetem professzora kitér az 1980-as években tartott, a nem-hermeneutikai anyagiságok kérdéskörei köré szervezett jugoszláviai konferenciákra, illetve ezek résztvevőire, köztük Kittlerre is. A Prae 2013-as kétkötetes Gumbrecht-különszámának első része egy, a Frankfurter Allgemeine Zeitungban 2005-ben megjelent írással indul (*Új szó szerintiség*), amelyben Gumbrecht röviden utal Kittlerre, míg a második részben egy 2013-as, Kittler esszéit tartalmazó kötet utószavának fordítását olvashatjuk, amelyben Gumbrecht a két éve halott kolléga „műveinek egyedülállóságáról” értekezik (*A médiatörténet mint az igazság megtörténe*). A rendkívül ökonomikus szövegben Kittlerről mint mitográfusról esik szó, ugyanakkor Gumbrecht felvázolja az általa három fő epizódra osztható „életmű” sajátosságait, végül Kittlert a heideggeri program továbbírójaként állítja elének. A Partitúra 2014/1-es számában olvasható szövegek (amelyek – a bevezető írás nyomán – inkább nevezhetők gondolatkísérleteknek, mintsem tanulmányoknak) főképp az első két szakaszra koncentrálnak, a Gumbrecht által „hellenofiliának” nevezett „intellektuális és egzisztenciális utolsó fejezet” (HUG2, 62-63) csak érintőlegesen jelenik meg a több inspiratív elmefutamat tartalmazó blokkban. Ezen belül a legtöbben (sorrendben: Eva Horn, Kelemen Pál, Martina Süess, Mezei Gábor) az *Aufschreibesysteme 1800/1900* című munkával, illetve ennek részegységeivel foglalkoznak. Értelemszerűen nem szorul bővebb magyarázatra, hogy az 1985-ben megjelent szöveg a mai napig jelentékenyen szóra bírható, meghatározó és eminens írásmű, de éppen ezért egésze nehezen fogható fel egy nézőpontban. Míg Eva Horn öt pontban próbálja meghatározni a kittleri „olvasásmód” jellegzetességeit, addig Kelemen Pál – más szövegek bevonásával – arra keresi a választ, *mire következhetett* az 1800-as lejegyzőrendszer, illetve milyen módon hozható kapcsolatba a pre-1800-as szisztéma, a *tudósköz társaság* a könyvben tárgyalt paradigmákkal. Már ebben a szövegben szóba kerül a Kittler könyvét felvezető epizód, a fausti írásjelenet, amelynek helyszíne, a könyvtár, Süess és Mezei írásaiban is központi térként funkcionál. Előbbi írása tulajdonképpen azokat a tanulságokat gyűjti össze, amelyekkel az írásjelenet szolgál a médiaelméleti irányultságot applikálni kívánó irodalomtudomány számára.

Eszerint a „médiatörténeti irodalomtudomány” (Par, 24) nem veti bele magát a szövegek által felkínált szoftverbe, hanem inkább ezek feltörését kíséri meg, miközben nem elsősorban technikatörténeti, hanem diszkurzív „keretek” között vizsgálódik. A harmadik megjegyzés a korábbiakkal ellentétben egyáltalán nem hangzik – legalábbis a szövegekkel való foglalatosság hagyományosabb formáival szemben – utópisztikusan: ugyanis a szöveg-kommentár viszony újraértelmezésére törengő igyekezet az ezredfordulós újfilológia egyik kitüntetett témája, amelyről a magyar olvasó például a 2011-es *Metafilológia 1.* című kötetből is tájékozódhat. Mezei Gábor pedig amellett érvel, hogy az 1800-as lejegyzőrendszert „installáló” írásjelenetben Faust áthúzásai tulajdonképpen a hermeneutikai értelemben vett fordítás elvét is zárójelbe tehetik: „minden fordításjelenet szükségképpen magába foglalja az írás legalapvetőbb, gyakorlati működéseit”. (Par, 32)

Tóth-Czifra Júlia és Vásári Melinda írásaiban Kittler egy-egy reflexiója (nevezetesen egy 2009-es előadás felvezetője, illetve a külön tanulmányban vizsgált *jel-zaj viszony*) Gumbrecht kapcsolódó téziseivel kerül összhangba. Ez az első esetben Heidelberg és a filológia kapcsolata, a másodikban pedig a hangoltság (*Stimmung*). Természetesen mindkét gondolatfutam érinti a technikai fejlődés, a digitalizáció által újradefiniálendő filológiára vagy filológiai tevékenységre nehezedő kihívásokat. Tóth-Czifra végső soron azzal a belátással zárja gondolatait, hogy az „újfajta” *technikai* kompetenciákat igénylő filológusnak (feltehetően) a történetiség fogalmával kapcsolatban is az eddigiektől eltérő álláspontra kell helyezkednie. Vásári írása nyomán pedig arról gondolkodhat el az olvasó, hogy – a gumbrechtli jelenlétkultúra és ennek „lejegyezhetőségi” paraméterei nyomán – közelíthető-e egyáltalán a szöveg olvasása nyomán megfogalmazódó/íródo hangulatleírás a „hagyományos” interpretációs sémákhoz, vagy két összeegyeztethetetlen (esetleg: abszolút párbeszédképtelen) dekodolási tevékenységről van-e szó. A kulcskérdést, nevezetesen, hogy milyen opciók állnak rendelkezésre a kittleri médiaarcheológiának a kultúratudományok hálózatos rendszerébe való bekapcsolásához, három írás próbálja körüljárni, igaz, túlzás lenne csupán ebben a témában keresni Arndt Niebisch, Sebastien Vehlken és Smid Róbert szövegeinek tanulságait. Niebisch a médiatudományok hadászati meghatározottságát alapul véve jut arra a következtetésre, hogy a jelenkori irodalomtudósoknak (az olvasástechnikai szakembereknek) Kittler nyomán hackerré kell válniuk, hogy felírassák a szövegek előállításáért felelős kontrollinstanciákat, a lejegyzőrendszereket, illetve naplózassák ezek változásait. Vehlken talán ennél is tovább megy, amikor azt állítja, az after Kittler horizontján hiba (lenne) nekifogni, ahogy ő fogalmaz, a „kittleri életmű teljes dekonstrukciójának”. (Par, 38) Ehelyett az életmű tanulságait kell beépíteni a rokon tudományterületek eredményeit újrahasznosító *digitalitás* episztéméjébe, ugyanakkor Vehlken – Foucault nyomán – felteszi a

következő kérdést is: „hányadán is állunk saját episzteménk leírhatóságának lehetőségével?”. (Par, 40) Smid Róbert ennél jóval „megengedőbb” szinten viszonyul Kittler lehetséges *médiatörténetéhez*. Megtévesztő lehet, hogy a magyarul is hozzáférhető *Optikai médiumok* egy jól követhető, jobbra lineáris narratívához rendel hozzá bizonyos eseményeket – mindez nem jellemzi a lejegyzőrendszereket leíró munkákat. Smid szerint a történetiséget részint retorikai fogások álcázzák, részint a történelmet „felhasító” (Par, 45) mediális események elrendezése teszi zárójelbe, miközben a lejegyzés a narratívák és kronológiák kettős kötéseit applikálva szimultaneitásokra képes rámutatni. A több helyen is játékosan önreflexív szöveg az egész Kittler-blokk szimbolikus aktusaként megannyi kérdéssel zárul.

Noha Kittler kitörölhetetlenül bevésődött a kultúratudományos diskurzusokba, kérdéses, mennyiben, és milyen formában válik részévé (partíciójává) a diskurzust fenntartó hardvernek. Talán valóban hiba lenne – Kittler javára – eltekintetni a hasonló jellegű kutatások hazánkban jószereivel ismeretlen eredményeitől, a magyar irodalomtörténeti narratívák részegységeinek szorosabb vizsgálata, ezek kötelező újraolvasása semmiben nem láthatja kárát a médiaarcheológiai perspektíva határozottabb bevonásának, még ha ez első körben csak az életmű felszínén megragadható teóriák segítségével is valósul meg. A Prae Kittler-különszáma remek válogatást nyújt ehhez a tudós szerteágazó életművéből, felvezetésként az utolsó, *Die Welt*nek adott 2011-es interjúval. A nyolc, első ízben lefordított szöveg között megtalálhatjuk az *Aufschreibesysteme 1800/1900* utólag publikált előszavát, illetve a *Grammophon Film Typewriter* eredeti bevezetését, a korábbi szöveg előtanulmányként is olvasható írást (*Szerzőség és szerelem*), valamint az elhíresült *Nincs szoftvert* is – a válogatás tulajdonképpen csak az életmű utolsó, hellenofil korszakát nem érinti. A Kittlerről szóló legkorábbi írás, David E. Wellberynek a *Lejegyzőrendszerek* angol fordításához írott előszava méltán nevezhető a recepció klasszikus szövegének. A jelenleg Chicagóban tanító germanista Kittlert a poszthermenutika horizontján helyezi el, részletesen bemutatva a könyv Derridához, Foucault-hoz és Lacanhoz visszavezethető elemeit. Wellberry olyan írásként tekint a *Lejegyzőrendszerekre*, amely egyszerre bír sajátos univerzalitásigénnyel, ugyanakkor hű marad elsődleges kontextusához vagy kontextusaihoz. Bár a merítési bázis a második fejezetben (1900) már szélesebb, lévén a technikatörténet „egyetemesebb” narratívát kíván, mint az 1800-as lejegyzőrendszer központi tudományterülete, a (német) pedagógia vagy pedagógiatörténet, Kittler játékos önkényességéből adódóan nehezen lehetne akadálymentesen átkonvertálni a felvázolt narratívát a többi nagy kultúra közegébe. A sűrű bevezető remekül eligazít az életmű egyik legfontosabb darabjában. Sybille Krämer 2004-es szövege a technikailag manipulálható időtapasztalat fényében kommentálja Kittlert,

az érvelés pedig annyiban „provokálja” Wellberry írásait (igaz, a két szöveg megjelenése között 14 év telt el), hogy irritáló gesztusként mutatja fel a testiség mellőzését, pontosabban „a test mint médium kizárását” (Prae, 164), amelyet a korábbi szöveg (még) poszthermeneutikai előfeltételként jegyez. Krämer szövege kommentárokkal zárul, és sokatmondó, hogy az utolsó kérdésére adott választ a következő kérdéssel zárja: „Vajon Kittler írásaiból egy digitalizált egzisztencializmus szól hozzánk?” (Prae, 182) Niels Werber rövidebb szövege a Partitúra-blokk első írásához hasonlóan „központi téziseket” (Prae, 159) próbál kijelölni az életműben. Ezek, mármint a „lehetővé tétel”, a „leszűkítés”, a „historizálás”, a „»két kultúra« megszüntetése”, valamint a „poszthermeneutika” akár a Kittlerről szóló írások elolvasása után hátramaradt emlékezetnyomok megerősítéseiként is funkcionálhatnak, hiszen az olvasó tulajdonképpen az összes feltüntetett jellegzetességről olvashatott az eddigiekben. Míg a *Gépi tanulás* című szöveg, amelyben Geoffrey Winthrop-Young (a *Gramophone Film Typewriter* egyik fordítója), illetve Eva Horn próbálják körülírni a „Kittler-effektust” (Prae, 147), addig Nemes Z. Mária zárótanulmánya két külföldi tematikus folyóiratszám tanulságainak összegzésével jegyzi le a – Parikkától származó cím alapján – „nem eléggé beleváló” (*never been hard enough*) kittleri médiaelmélet poszt-állapotát. Ezen belül is azokat az irányokat, amelyek a Tiszatáj 2015/4-es számának médiumarcheológiai blokkjában (*Médiumok magánélete: A hardver mikroeseményeiről*) is képviseltetik magukat. A Smid Róbert szerkesztésében megvalósuló válogatás egy része a folyóiratban olvasható, míg a bevezető teljes szövege, illetve Wolfgang Ernst és Claus Pias egy-egy írása a folyóirat online felületén érhető el.

Smid írását érdemes teljes terjedelemben elolvasni, hiszen a folyóirat lerövidített szövegéből hiányoznak a válogatás szerzői – hazánkban jószerivel ismeretlen – előfeltevéseinek hálózatos rendszerébe vezető iránymutatások, így a hosszabb változat segítheti elő az olyan újszerű fogalmakkal való ismerkedést, mint a *mélyidő* (*deep time*, Zielinski) vagy az *imaginárius médium* (*imaginary media*, Parikka). Ráadásul a blokk szerkesztője pontosan meghatározza, miben is tér el (markánsan) a médiumarcheológia a foucault-i „alapoktól” – ez a differenciálás tekinthető a precíz felvezető szöveg vezérszólamának, lévén *erős megszorításokkal* (már) Foucault életműve is rendelkezik azzal a redukciós potenciállal, amelyet Nemes Z. teljes joggal emleget a „poszt-kittleri perspektíva” (Prae, 214) emergenciájának fő akadályaként. A Tiszatáj különböző felületein megjelenő szövegekből egyértelművé válik, hogy a médiumarcheológia csak közvetett viszonyban áll az irodalommal, de még a szövegek klasszikus tárolójával, a könyvvel is. Bár Zielinski „programadó” szövege Foucault vagy Kittler archeológiáira emlékeztet, amennyiben a szerző egy egyetemes történeti narratívához képest marginális események jelentőségét firtatja, illetve fűzi össze, addig

Wolfgang Ernst szövege egy radikálisabb értelemben vett paradigmaváltás szükségszerűségét feltételezi, ha nem is explicit módon. A zavarba ejtően sűrű szöveg tulajdonképpen a heideggeri időfogalmat próbálja kimozdítani, mondván a digitalításban „olyan időfogalommal kell számolnunk, amely a valóságunkat régóta vezérli, de a hagyományos időfogalmak aligha tudták lefedni” (TT, 71, saját kiemelés). Az írás egyfajta előtanulmányaként szolgál a Tiszatáj online felületén megjelenő szöveg, amelyben Ernst a „kísérlet mint esemény” három paradigmatiszós fázisát (Püthagorasz, Hertz, Turing) tárgyalja a mediális időbeliséggel összefüggésben. Claus Pias hasonlóan tömör, de talán anekdotikus kitérőkben gazdagabb írásai közül a folyóiratos szöveg a szintetikus történelem fogalmát próbálja körvonalazni, míg az online szöveg a hacker (és történetének) bemutatására tesz kísérletet. Előbbiben a szerző a különböző háborús szimulációkat veszi számba, majd arra a következtetésre jut, hogy a „színfalak mögött zajló”, valós események lehetőségeit kiszámoló-bejósoló „programok” egy olyan jellegű történelmi episztémé felé vezetnek, amely „nem irodalom, amely egy másik helyet képzel el, hanem egy számítási folyamat, melynek kombinatorikájából minden lehetséges hely fakad”. (TT, 88) Végül, Hertz és Parikka *Zombi médiumok* című szövege az áthuzalozás (leegyszerűsítve: az elsődleges funkciójukban használhatatlan, de részben újrashasznosítható eszközök megszerelése, összekötése, újrakonfigurálása stb.) és az elavulás „újkori” fogalmaiból mutatnak rá egy „többsikű időbeliségre”, amely a már „»archeológiai« fázisba” került leselejtezett árucikkek új kontextusa irányoz elő. (TT, 102) Nem kétséges, a Tiszatáj a magukat az *after Kittler* pozíciójába helyező szövegekből nyújt izgalmas válogatást. Ezzel magyarázható, hogy több szöveg is extra türelmet kíván olvasójától, hiszen az irodalmi-irodalomtörténeti allúziók helyét itt természettudományos és informatikai (alap)fogalmak veszik át: Ernsték arra törekednek, hogy a digitalítás merőben újszerű írásfogalmából kiindulva értelmezzenek újra alapvető fogalmakat, ezzel új „tartalmakkal” töltve meg azokat a helyeket, amelyeket korábban (még Kittlernél is) jobbra szépirodalmi szövegek, vagy legalábbis ezekhez közel eső írások töltöttek meg. Ez a gyakorlat közvetlenül levezethető a számítógép médiumának jelenkori primátusából, amely közös virtuális térbe konfigurálja a különböző médiumokat, illetve összevonja ezek hatásmechanizmusát és tapasztalatát is. A médiumarcheológia oldaláról védhető álláspont (az irodalomtudósok elvárt informatikai tájékozottsága, hackerré válása stb.) talán a filológia területén nyert először ösztönzésre: a digitális filológia nem egyszerűen számítógépen végzett filológiai tevékenységet jelent, hanem az idők során felhalmozott tudás virtuális archívumokba történő átmentésének, és ezen archívumok felügyeletének és gondozásának feladatát is.

Noha a közeljövőben talán nem várható az ezredforduló körül tapasztalt-

hoz hasonló („váratlan”) „paradigmaváltás” a honi irodalomtudományban, már ami az *after Kittler* által propagált „munkamódszereket” és „olvasásmódokat” illeti, a tudomány, szűkebb értelemben véve a tudásképzés „láthatatlan” szektoraiban, az egyetemi óravázlatokban és szakdolgozatokban feltehetően egyre markánsabb hangsúlyt kap a jelenkori írás- és olvasásmódok tapasztalata is. Megválaszolhatatlan kérdés, hogy milyen irányba téríti el az irodalomtudományos diskurzust a régóta érlelt olvasásmódok és a poszt-posztmodern gyakorlat közötti feszültség, de valószínű, hogy az információs forradalom szimbolikus „élménye”, a számítógépes alfabetizmus egyre kikerülhetetlenebb zsigeri tapasztalata, a könyvet nélkülöző olvasás, illetve a tollat és írógépet „megkerülő” olvasás új előfeltevéseket és új esztétikákat követel meg. A fentiekben bemutatott összeállítások szűkebb értelemben az információs forradalmat szorosan és bravúrosan naplózó Kittler munkásságába engednek széles betekintést, tágabb értelemben viszont végigkísérik az olvasót a digitalitás állomásain is a korai 80-as évektől kezdve egészen a jelenkorig.

